

Geestelijke verzorging als antropologisch laboratorium van postseculier Nederland

Ernst van den Hemel*

Summary

This introduction to the special issue argues that the field of spiritual care is an indispensable support for people with increasingly pluriform spiritual needs. What is more, because of the continuous interaction between theory and practice, spiritual care can provide input and inspiration for academics and policymakers. As the papers in this special issue show, spiritual care works 'on the ground' with the many forms and meanings religion and spirituality take. Spiritual care, based on individuals' identification and needs, can function as an anthropological laboratory, in which everyday experience is used as the starting point for thinking about the role of religion and spirituality instead of top-down categories and institutions. The experience of spiritual caregivers and the expertise collected in this special issue, provides a solution for a societal, academic and policy stalemate: how to engage with a pluriform spiritual society without depending too much on either the shapes of the (pillarized) past or resorting to secular indifference.

Toen mij gevraagd werd om slotoverwegingen te geven voor het symposium *Wat niet weg is is gezien. Religie en levensbeschouwing in publieke instellingen*, had ik enkele woorden voorbereid over de dringende noodzaak voor herbezinning en herbronning om de rol van levensbeschouwing op betere wijze voor het voetlicht te brengen. Ik wilde hierbij een voor mij gebruikelijke sombere toon aanslaan. In deze inleiding wil ik uiteenzetten waarom het symposium en de hier verzamelde bijdragen een hoopvoller en creatiever antwoord geven dan ik gewend ben en waarom in de geestelijke verzorging de contouren van een nieuwe omgang met religie en levensbeschouwing te ontwaren zijn waar velen in Nederland wat van kunnen leren.

Ik hou me naast mijn wetenschappelijk onderzoek bezig met opinievorming en beleidsvraagstukken rondom religie. In deze hoedanigheid kom ik regelmatig dingen tegen die me somber stemmen. Alhoewel Nederland

* Ernst van den Hemel is als postdoctoraal onderzoeker werkzaam aan het Meertens Instituut binnen het project: HERILIGION (The heritagization of religion and the sacralization of heritage in contemporary Europe).

in toenemende mate levensbeschouwelijk pluriform is, en vragen rondom religie verkiezing na verkiezing domineren, is er weinig kennis over levensbeschouwing in het publieke domein. De kennis die er is, is vaak gebaseerd op verouderde categorieën of opvattingen. Tijdens een recent interview werd mij door een journaliste gevraagd hoe seculiere samenlevingen moeten omgaan met mensen die ‘nog’ geloven. Dit woordje ‘nog’ toont dat in het hoofd van de journalist (en van veel anderen in Nederland) een opvatting aanwezig is waarin geloof ouderwets is en seculier Nederland de norm. Dit lijkt ondersteund te worden door de cijfers. Onderzoek na onderzoek laat zien dat ontkerkelijkheid steeds verder toeneemt. Volgens het recente onderzoek *God in Nederland* komt 82 procent van de Nederlandse bevolking zelden of nooit in een kerk (Bernts & Berghuijs 2016). In werkelijkheid zijn deze categorieën op losse schroeven komen te staan. Ontkerkelijkheid is niet de enige realiteit, we zien ook nieuwe vormen van en rollen voor levensbeschouwing in de 21ste eeuw. Hetzelfde onderzoek *God in Nederland* laat zien dat bepaalde vormen van religie afnemen, maar anderen toenemen. Religie vindt niet altijd in kerken plaats, levensbeschouwing is niet altijd religieus, en geloof hoeft niet per se georganiseerd te zijn. Volgens Joep de Hart is het veelgehoorde narratief van ontkerkelijkheid te beperkt en is er eerder sprake van ‘schuivende panelen’ waarbij mensen op nieuwe wijze levensbeschouwing ervaren en verschillende tradities combineren (De Hart 2014).

Dit is voor religiewetenschappers of professionals misschien bekende kost, maar feit is wel dat het gebrek aan kennis over het hedendaagse levensbeschouwelijke landschap op veel vlakken tot schadelijke situaties leidt. Van allerhande kanten is er weinig kennis over levensbeschouwing, terwijl er wel noodzaak voor is. Ik geef bijvoorbeeld wel eens colleges over religieuze poëzie, daarbij lezen we ook de gedichten van Rumi, een islamitisch mystiek dichter. Ik krijg hierbij vaak dezelfde reactie van verbaasde studenten: ‘we wisten niet dat de islam ook mooi kon zijn’. Het is maar een klein voorbeeld, maar het toont toch aan hoe een polariserend en ongeïnformeerd maatschappelijk klimaat het beeld beïnvloedt dat mensen van een geloof hebben. Dergelijke situaties beperken zich niet tot studenten. Bij mijn werk voor de KNAW verkenningscommissie theologie en religiestudies bleek dat expertise over levensbeschouwing op verschillende plekken in de academie onder druk staat (KNAW 2014). Ook op beleidsniveau speelt een beperkt beeld van religie en levensbeschouwing een rol. In een recente voorpublicatie van Onderwijs 2032 werd nog gesteld dat steeds minder mensen zich baseren op een godsdienst of levensbeschouwing (cf. Van den Hemel et al. 2015). Het gevolg was

een beleidsadvies waarin levensbeschouwing niet of nauwelijks meegenomen hoefde te worden. Wat was hier aan de hand? Expertise over diversiteit qua levensbeschouwing in Nederland vindt onvoldoende haar weg naar publiek, specialisten en beleidsadviseurs. Levensbeschouwelijke kwesties zijn in toenemende mate maatschappelijk relevant, maar de problemen en uitdagingen zijn van andere aard en verschijningsvorm dan men gewend is. Helaas wordt voor de nieuwe verschijningsvormen vaak weinig verbeelding of institutionele ruimte gevonden. Zaak is om een nieuwe omgang te vinden met het hedendaagse klimaat en hierbij ervoor te waken dat definities uit het verleden niet als dwangbuis functioneren. Maar hoe organiseert men dat? Waar begint men? In de hier verzamelde essays vindt men een belangrijke illustratie van het feit dat in de geestelijke zorg zowel praktisch als conceptueel actief nieuwe omgangen met levensbeschouwelijke diversiteit gezocht en gevonden worden.

De geestelijke zorg als antropologisch laboratorium

Rondom geestelijk werk komt de volledige complexe realiteit van levensbeschouwing in postseculier Nederland aan het licht. Allereerst wordt ook de geestelijke zorg bedreigd door de problemen die hierboven geschetst zijn. Opleidingen en begrippenkaders dragen vaak nog de stempel van de verzuiling. Het is de vraag op welke wijze nieuwe vormen georganiseerd kunnen worden zonder dat de geestelijke zorg geslactofferd wordt door een seculiere bezuinigingsagenda. Het symposium en de in deze bundel verzamelde stukken stellen een scherpe diagnose over de uitdagingen voor geestelijke zorg. Maar er is ook een aanzienlijk creatieve en hoopgevende dimensie aan dit special issue.

Geestelijk werkers krijgen te maken met zeer concrete verschijningsvormen van de hedendaagse levensbeschouwelijke realiteit. In geestelijke zorg ervaart men de effecten van nieuwe vormen van levensbeschouwelijke realiteiten en deze vertalen zich in handelingsbehoevende hulpvragen. Te midden van ontkerkelijkend, herkerkelijkend, spiritualiserend, polariserend Nederland komen mensen met geestelijke hulpvragen. Dit Nederland schept hulpvragen, maar het laat ook zien dat alle verhalen van ontkerkelijking en deconfessionalisering ten spijt, hulpvragen geestelijk geformuleerd worden en deze geestelijke hulpvragen behoeven geestelijke expertise. De geestelijke zorg krijgt te maken met de problemen 'op de grond' zoals het met een anglicisme genoemd kan worden.

Deze eigenschap van het veld van geestelijk werk biedt precies een antwoord op de hierboven geschetste problemen. De bijdragen aan dit themanummer en aan het symposium variëren van onderwerpen – een soldaat wordt geconfronteerd met een ‘moral injury’ en moet deze ervaring inpassen in zijn wereldbeeld, een islamitisch geestelijk werker verschaft zich een plaats in polariserend Nederland, of geestelijk werk als werkterrein voor het christendom buiten de kerk – maar deze bijdragen hebben dit gemeen: dit nummer brengt metareflecties over de stand van zaken in levensbeschouwelijk Nederland samen met praktijkervaring. Binnen de context van geestelijk werk staan praktijkervaringen centraal die om duiding en hulp vragen.

Dit maakt dat geestelijke verzorging bij uitstek een werkterrein is om kennis op te doen over de noodzaak voor vernieuwende inzichten in levensbeschouwing. Binnen de academische bestudering van religie is het de vraag wat het beginpunt moet zijn om na te denken over levensbeschouwing. De benadering moet van ‘top down’ naar ‘bottom up’ zogezegd, en hierbij, zo raadde een recente verkenning van de KNAW nog aan, moet een breder religiebegrip gehanteerd worden. We moeten bij het nadenken over religie niet alleen kijken naar heilige boeken, kerken en gemeenschappen, maar ook naar hoe mensen levensbeschouwing toepassen in hun alledaagse leven. Het is hierbij zaak om begrippenkaders en praktijk in constante dialoog met elkaar te laten staan. Dit is bijvoorbeeld een centraal beginpunt voor de academische benadering van ‘lived religion.’

Waar deze benadering nog moet leiden tot brede institutionele academische hervormingen brengt geestelijk werk deze invalshoek al in de praktijk. Aan het begin van het symposium vroeg rector van de Universiteit voor Humanistiek Gerty Lensveld wie hier vanuit een praktijk en wie er vanuit een wetenschappelijk perspectief werkt. De opgestoken handen gaven een interessant inkijkje in de samenstelling van het publiek, maar eigenlijk bleek het onderscheid tussen wetenschap en praktijk telkens weer ontoereikend. Het is precies de wisselwerking tussen theorie en praktijk die centraal stond in het symposium en die in dit issue centraal staat. Geestelijk werk biedt daarmee een unieke mogelijkheid om praktische, academische, theoretische en maatschappelijk uiterst relevante input te leveren. Het is dan ook niet overdreven om de GZ te zien als een antropologisch laboratorium waarin vragen over de aard, verschijningsvorm en uitdagingen van hedendaagse levensbeschouwing gestalte krijgen. Ik bedoel hiermee niet de antropologie van de tropenhoed en het beschouwen van de nobele wilden, maar eerder de antropologie die mede vanwege continue zelfreflectie beter te kunnen luisteren tot hoogste waarde verheven heeft.

Conclusie

Hoe dit laboratorium open en creatief te houden zodat maximaal ingespeeld kan worden op de ervaring van zorgbehoevenden? Deze vraag blijft urgent, en is wellicht een permanente uitdaging van geestelijk werk. Ook het antropologische laboratorium heeft natuurlijk zijn infrastructuur en wordt geframed door belangen, geld, handboeken, wetenschap en beleid. Deze krachten bepalen de methoden, de infrastructuur en zelfs het taalgebruik waar we mee werken. Het zal flink wat strategische stuurmanskunst vereisen om overeind te blijven. Maar wat helder naar voren komt uit de bijdragen aan deze bundel is dat terwijl Nederland in een ingrijpend proces van verandering verwickeld is, het de zorgvragen van Nederlanders zijn die leidend moeten zijn. Leidend beginsel bij het vormgeven van nieuwe benaderingen moeten vanuit de praktijk komen. En het is vanuit deze praktijk dat vastgeroeste kaders, of dit nou in de hoofden van zorgverleners, zorgafnemers, wetenschappers, verzeke- raars of beleidsmakers is, geopend en verbreed dienen te worden. We hebben nieuwe concepten nodig, nieuwe begrippen, nieuwe verhoudingen tot nieuwe praktijken. Dit zie ik als een belangrijke meerwaarde van dit themanummer. Geestelijke verzorging is voor deze uitdagingen een uiterst waardevolle sector, waar bovendien velen veel van kunnen leren.

Literatuur

Arfman, William, Markus Davidsen, Ernst van den Hemel, Brenda Mathijssen & Daan Beekers, (2015),

Religieonderwijs juist nu heel hard nodig, in: *NRC*, 2 november 2015.

Bernts, Ton & Joantine Berghuijs (2016),

God in Nederland 1966-2015, Utrecht: Ten Have.

Hart, Joep de (2014),

Van vaste kaders naar verschuivende panelen, in: Dam, Peter van et al., *Achter de zuilen: op zoek naar religie in naoorlogs Nederland*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 101-134.

KNAW (2015),

Klaar om te Wenden. De academische bestudering van religie in Nederland: een verkenning, Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.